

Žanrske, pomenske in zgradbene značilnosti bovških pregovorov in (primerjalnih) frazemov z leksemsko sestavino *rit*

Genre, semantic, and structural characteristics of Bovec proverbs and (comparative) idioms with the lexeme component *rit* (*ass*, *butt*)

V prispevku so prikazani žanrska raznolikost, pomen, funkcije in jezikovno-strukturne značilnosti bovškega frazeološkega gradiva, in sicer na primerih somatskih paremij (pregovorov) in frazemov s sestavino *rit*, ki je poleg leksemov *bog*, *hudič* (*zlodej*), *nos* in *drek* med najpogostejšimi v zbirki. *Rit* je v narečnem govoru nevtralen leksem za ta del telesa, toda ko skupaj s sobesedilom tvori paremiološki izraz, prestopi iz nevtralnega v metaforični jezik. Zaradi lege, oblike, funkcije in nena zadnje simbolike ima ta del telesa bogato semantiko in je pripraven za vključevanje v paremiološke strukture, kar izpričuje bogato gradivo, 107 enot pregovorov, primerjalnih in drugih frazemov, ki so bili povečini zapisani iz diskurza samega, v gramatični obliki, kot so bili izrečeni v pragmatičnem kontekstu.

♦ **Ključne besede:** bovški narečni govor, paremiologija, primerjalni frazemi, pregovori, leksem *rit*, folklor, besedno izročilo

The paper presents the genre diversity, meaning, functions, and linguistic-structural characteristics of the Bovec paremiological material, using examples of somatic paremia and idioms with the constituent *rit* (Eng. *ass*, *butt*) which is among the most frequent in the collection, along with the lexemes *bog* (*god*) *hudič/zlodej* (*devil*), *nos* (*nose*) and *shit*. *Rit* (*ass*) is a neutral lexeme for this part of the body in dialectal speech. Still, when it forms a paremiological expression together with its context, it passes from the neutral to the category of stylistic language. Due to its position, shape, function, and, last but not least, symbolism, this body part has a rich semantics and is ready to be integrated into paremiological structures, as evidenced by the rich material, 107 units of proverbs, comparative and other phrases, most of which were written down from the discourse itself, in grammatical form, as they were uttered in a pragmatic context.

♦ **Keywords:** Bovec dialect, paremiology, phrases, comparative idioms, proverbs, lexeme *ass* / *butt*, folklore, oral tradition

1 Opis zbirke, metode zbiranja in zapisa ter žanrska opredelitev

V rastoči zbirki bovškega¹ frazeološkega in folklornega gradiva so pregovori, reki, primerjalni obrazci, zdravstvena in kmetijska napotila, velerizmi, nekonvencionalni odgovori, uganke, zdravice, blagoslovi, pozdravi, kletvice, grožnje, raznovrstni vzkliki, pa tudi vraže, kratke šaljive rime, izštevanke, zbadljivke, krajše folklorne molitve ter

¹ Bovško je mišljeno kot celotno območje, kjer se govori bovški narečni govor, kar ustreza tudi mejam Občine Bovec.

druge staln(ejš)e metaforične/ekspresivne besedne zveze ipd. Zbirka nastaja od srede devetdesetih let 20. stoletja, in sicer priložnostno, največkrat kot stranski produkt terenskih raziskav (pripovednega) folklornega izročila; narečje je namreč jezik, v katerem informatorji ubesedujejo lokalno slovstveno folkloro. Poleg poklicnega interesa me k zapisovanju posebnih/značilnih narečnih besed, besednih zvez, stavčnih struktur spodbuja osebna naklonjenost do svojega domačega narečja in s tem povezana skrb, da bi se za zanamce ohranila bogata in v marsičem posebna in edinstvena jezikovna in folklorna dediščina. Ta se namreč zaradi spremenjenega načina življenja, napredka, migracij, vpliva šolstva, medijev, tehnologije itd. naglo spreminja in pozablja. Tudi zato sta bila bovški narečni govor in bovška slovstvena folkloro vpisana v nacionalni register nesnovne dediščine (gl. SV1, SV2). Zbirka v delovni različici vsebuje nekaj čez 2000 enot, in čas je že, da se jo kritično pregleda, dopolni in uredi po principih znanstvene akribije, da bo gradivo uporaben vir za jezikoslovne, folkloristične, etnološke in druge raziskave (narečne) kulture.

Večina gradiva je prišlo v rokopisno zbirko na naslednje načine: A) z zapisom iz spontanega narečnega diskurza; v taki situaciji se najbolje obnese takojšen zapis na listek, v telefon, terenski zvezek. Pri zapisu iz diskurza so zavzeto sodelovali tudi člani moje ožje družine iz Bovca² B) iz folklornih, predvsem pripovednih besedil, ki sem jih dokumentirala med terenskim delom na Bovškem sama ali iz zapisov drugih raziskovalcev/zapisovalcev; C) iz beleženja vzporednic gradiva, na katerega sem naletela v drugih, predvsem primorskih virih (npr. v Podberšič 2007; Dolenc: RV1, objave v Trinkovem koledarju); Č) z vključitvijo gradiva, ki so mi ga posredovali domačini, posamezniki, ki se zanimajo za ohranjanje lokalnega narečnega govora; D) v zadnjih nekaj letih je bogat vir socialno omrežje Facebook, kjer je deluje skupina »Pu buško« (Po bovško) in »Buške pšade an kej wes žuli« (Bovške čenče in kaj vas žuli).³ V teh skupinah domačini komentirajo aktualne in pretekle lokalne dogodke, stare fotografije itd.⁴

Gradivo je zapisano z različnimi metodološkimi pristopi in načini grafičnega zapisa: v fonetičnem dialektološkem ter v poenostavljenem narečnem zapisu; ta dva zapisa prevladujeta na gradivu, ki sem ga dokumentirala sama ali so ga zapisali drugi raziskovalci. Enote, ki so jih zapisali domačini, ljubitelji domačega narečja, so v amaterskem (pogosto dialektološko neustreznem) zapisu, ki pa zaradi te pomanjkljivosti niso nič manj dragocene za zbirko; ker gre za gradivo, ki je povečini

² Iz srca hvala sestri, očetu in pokojni mami.

³ Pu buško: https://www.facebook.com/groups/315961109848?locale=sl_SI
Buške pšade an kej wes žuli: <https://www.facebook.com/groups/4918620484851153/>

⁴ Ljudje v tej skupini pišejo v narečju, zapis seveda ne sledi dialektološkim pravilom, pač pa posluhu posameznika; zapisi so z običajnimi znaki abecede, včasih je dodan znak w, kjer se u ali v izgovarja dvoustnično. Večina članov polglasnik označuje s številom 3, saj je podoben obrnjenemu e-ju.

del širšega lokalnega jezikovnega znanja oz. rabe, takih enot ni težko preveriti in »popraviti« v ustrezen grafični zapis.⁵

Frazeološke enote in folklorne obrazce z Bovškega sem do nedavnega dodajala na seznam v Wordovih dokumentih, jedrni del je obsegal cca 60 strani, kar je bilo precej nepregledno. Zdaj je gradivo v procesu urejanja v Excelovo tabelo, in sicer najprej v narečnem zapisu in v gramatični obliki, v kateri je bila enota izrečena, tj. v različnih osebnih glagolskih oblikah ali nedoločniku, z različnimi slovničnimi števili in v različnih slovničnih časih, naklonih in načinih. Sledita prevod v slovenski knjižni jezik in pomensko pojasnilo; vsaki enoti je dodana žanrska opredelitev (žanri so naštetih v prvem odstavku uvodnega razdelka tega članka). Del gradiva sodi v več žanrskih skupin hkrati, ti imajo oznako »večžanrski primeri«, nekatere enote pa v nobeno, zato imajo oznako »nerazporejeno«; pri slednjih bo potreben premislek, kam jih uvrstiti. Predviden je tudi stolpec za navedbo vira in druge morebitne opombe (npr. če je enota znana samo v posamezni vasi, specifičen kontekst ipd.). Tako urejeno gradivo bo zaradi prevoda v knjižni jezik omogočalo tako iskanje po leksemskih sestavinah (koren besede ali različni skloni izbrane besede) kot po žanrih, deloma pa tudi po drugih metapodatkovnih oznakah.

Saša Poklač ugotavlja (2004: 138), da največjo težavo pri raziskovanju narečnih frazeoloških enot predstavlja pomankanje večjega nabora gradiva. Namen je, da bi iz bovškega gradiva nastala znanstvenokritična slovarska objava, vendar brez diplomatskega prepisa, ki predvideva dosleden prepis z znaki, kot so bili uporabljeni v izvorniku: del gradiva so, kot že rečeno, zapisali laiki brez premišljenega koncepta zapisa in poznavanja dialektoloških zakonitosti,⁶ zato diplomatski prepis ne bi prinašal dodane vrednosti in relevantnih informacij. V slovarskem naboru frazeološkega gradiva in folklornih obrazcev, bo zato izhodišče kritični zapis z ustreznimi (usklajenimi) znaki za isti fonem. Gradivo bo razporejeno v žanrske skupine, vsaki enoti bo dodan knjižni prevod in po potrebi tudi pomensko pojasnilo ob primerih, ki nimajo ustreznice v knjižnem jeziku, ter dostopni metapodatki in različni (jezikoslovni, folkloristični,

⁵ Več o najpogostejših napakah ljubiteljskega zapisa gl. v opombi 6.

⁶ Naj izpostavim eno ali dve najpogostejši veliki napaki laičnega zapisa »na posluh«: domačini v diftongih *ie uo* pogosto »slišijo« glas *j* in ga s tem fonemom tudi zapisujejo npr. *cjsta, mljko* namesto *ciesta, mlieko* za besedo *cesta* in *mleko*, če uporabimo poenostavljen narečni zapis z običajnimi znaki slovenske abecede. V narečnem zapisu bi zapis vključeval še znak za zelo ozki izgovor (piko pod drugim delom diftonga). Iz tega sledi, da na mestu z dolgim (dvojnimi) in vedno naglašanim vokalom stoji kar konzontan *j*, vokala pa sploh ni, pri čemer hkrati »izpade« še naglasno mesto. Dialektološki zapis bi vključeval tudi oznako za tonem (akut ali cirkumfleks), ki ni odvisen le od leksikalne, pač pa tudi od sintaktične intonacije. Drug zelo razširjen problem laičnih zapisov je velika raznolikost označevanja polglasnika, npr. z znakom 3 (gl. opombo 4) ali drugimi znaki, ki jih slovenska abeceda ne vsebuje (npr. *x, y*), z apostrofom (') ali pa kar izpustom polglasnika, tudi če je le-ta artikularan; še posebej je »pester« zapis polglasnika pred fonemom *r*, pa naj je ta zlogotvoren ali ne (bovščina ima namreč veliko redukcij nenaglašanih vokalov, prav tako so v polglasnik reducirani tudi nekateri naglašeni vokali, ti pa imajo lahko dinamični ali tonemski naglas (več o značilnostih bovškega govora gl. v Ivančič Kutin 2007 in Kenda-Jež 2011: 143–155).

pojasnjevalni) komentarji. Fonetični zapis nameravam nadomestiti s kodo QR, ki bo vsebovala zvočni posnetek izgovora v narečju.

Pri nastajanju narečnega slovarja, pa naj bo to slovar narečnih leksemov, frazemov, paremij in drugih vrst narečnega gradiva, je izredno pomembno sodelovanje domačinov – nosilcev narečnega govora: v vlogi informatorjev (kot udeleženci pri spontanem govornem aktu, pripovedovalci folklornih in spominskih pripovedi ...), pri zbiranju in preverjanju gradiva. Nenazadnje so domačini (in naslednje generacije) tudi naslovniki, ki jim je mdr. objava tovrstnega gradiva namenjena (Ivančič Kutin 2009: 271).

2 Nekaj dosedanjih ugotovitev o bovškem frazeološkem gradivu in fokus tukajšnje obravnave

Nekaj gradiva je bilo že vključenega v ponazarjalne razdelke posamičnih gesel v *Slovarju bovškega govora* (Ivančič Kutin 2007). Usmerjene analize so bile na bovškem gradivu doslej opravljene le na nekaterih kulturnospecifičnih enotah, ki se eksplicitno navezujejo na segmente lokalnosti in jih je mogoče razumeti le ob poznavanju kulturnega konteksta; to so modelne podobe, ki neposredno kažejo odnos do življenjskih okoliščin, v katerih se nahajajo rojeni govorniki (Vrbinc in Vrbinc 2019: 70). V bovškem gradivu so bili na ta način obravnavani primeri, ki vsebujejo sestavino iz lokalnih antroponimov, kot so imena in kolektivni vzdevki za prebivalce določene vasi ali individualni antroponimi posameznih prebivalcev: ime / priimek / hišno ime / vzdevek, slednji je pogosto kar hišno ime (Ivančič Kutin 2022); gradivo je bilo ob tem razvrščeno v naslednje žanrske sklope: 1. pregovori; 2. primerjalni frazemi, znotraj teh pa še a) primerjave s prebivalci cele vasi, b) primerjave s konkretno osebo oz. njeno lastnostjo, ter c) primerjava s konkretno, v prostoru (nekoč) obstoječo živaljo; 3. zmerljivke, šaljive in druge preproste rime z lokalnimi antroponimi (n. d. 339–345). Za kulturološko interpretacijo so še posebej uporabni primerjalni frazemi, ki izražajo fizične ali psihične lastnosti človeka v primerjavi z živalmi, rastlinami, naravnimi pojavi itd. (Kržišnik 2008: 39); bovško gradivo preko enot z vsebnostjo lokalnih antroponimov to potrjuje. Frazemi, ki so vezani na točno določen lokalni kulturni kontekst, so izrazito lokalni in nimajo ustreznice ne v knjižni frazeologiji niti v drugih narečjih (Poklač 2004: 139).

Tudi v tukajšnji obravnavi bo prikazano gradivo, ki je v nekaterih pogledih kulturnospecifično. *Bog, hudič oz. zlodej, glava, rit, nos, drek* so med najpogostejšimi (samostalniškimi) leksemi, ki sestavljajo frazeološke enote v bovškem gradivu. Za ponazoritev žanrske raznolikosti ter glavnih jezikovno-strukturnih in pomenskih značilnosti so izbrani primeri s sestavino *rit*; bogat nabor tovrstnih frazemov in paremij imajo tudi druga slovenska narečja (gl. Smole 2007). V konotativnem pogledu so primeri s to sestavino nevtralnejši od ustreznice v knjižnem jeziku, kjer so v

(frazoloških) slovarjih označeni s kvalifikatorjem *vulgarno* (Smole n. d.). Poleg tega je namen tukajšnjega prispevka objaviti relativno obsežen in po mojem mnenju precej raznolik fond konkretnega gradiva s to leksemsko sestavino, in sicer v obliki, zapisani iz diskurza samega. Empirični podatki o aktualni rabi frazeoloških enot namreč omogočajo analizo in interpretacijo s sociolingvističnih vidikov npr. jezikovne zvrstnosti in analize glede na izbrane zunajjezikovne parametre (Jesenšek 2013: 19), prav tako pa omogočajo preučevanje semantike frazemov, kot jih npr. predvideva etnolingvistični ali lingvokulturološki pristop (Kržišnik 2004: 67).

3 Frazeološke enote in paremije kot folklorni trenutek in/ali kot del teksture folklornega dogodka

Osnovne lastnosti frazeoloških enot so večbesednost, stalnost, nezamenljivost sestavin oz. neizpeljivost pomena iz sestavin in ekspresivnost (Kržišnik 1994: 92). Frazemi vseh vrst, tudi metaforične besedne zveze in primerjalni frazemi so nestavčne strukture, paremije pa so pregovori in njim podobne frazeološke (relativno) stalne stavčne jezikovne strukture, ki jih Paremijakov opredelil kot minimalne teksteme (Permjakov, gl. v Meterc 2017: 26–27). V slovenščini paremije predstavljajo raznoliko in številčno množico izrazov, ki v strnjeni in lahko zapomnljivi obliki posredujejo široko paleto sporočil, naukov in učinkovitih opisov zelo tipičnih pa tudi zelo specifičnih življenjskih situacij (Meterc 2017: 9). S strukturo, izvorom, funkcijo teh izrazov se ukvarja paremiologija, to je jezikoslovna in folkloristična veda, Saša Babič jo opredeljuje kot vejo slovstvene folkloristike (Babič 2011: 27), *Sprotni slovar slovenskega knjižnega jezika* (Krvina 2014–) paremiologijo opiše kot jezikoslovno in folkloristično disciplino, ki proučuje pregovore in sorodne žanre, *Enciklopedijski riječnik lingvističkih naziva* pa kot vedo, ki se ukvarja z razlaganjem pregovorov glede na to, kako izražajo duha (Rikard 1969). Matej Meterc definicije združi v ugotovitev, da pregovori, reki in njim sorodni izrazi spadajo v okvir paremiologije, ki z jezikoslovnega vidika sodi v frazeologijo, z vidika žanrskih značilnosti teh frazemov pa v slovstveno folkloristiko (Meterc 2017: 9).

K folklorističnemu in jezikoslovnemu (frazologija, paremiologija) vidiku je – z ozirom, da so frazemi in paremije ndr. tudi stilne strukture, saj je njihov pomen prenesen, metaforičen – treba upoštevati tudi literarno-teoretični vidik. Tovrstno gradivo je torej lahko predmet in presečišče interdisciplinarnih raziskav. Ne glede na glavno perspektivo discipline, ki ga obravnava, pa je gradivo vselej močno vpeto v kontekst, ki obsega ne le sobesedilo diskurza / pripovedi, pač pa celoten sistem (kulturnega, jezikovnega ...) védenja / izkušenj tistega, ki frazem / paremijo (ali folklorni obrazec) izreka, in onega, na katerega je ta izraz naslovljen. Še posebej, če jih opazujemo kot sestavni del vsakdanjega (neumetnostnega) diskurza, te strukture niso zgolj zamenjava

za nek nevtralen izraz, pač obe sestavini (figuralna in nevtralna) stopata v interakcijo in s svojimi pomenskimi prvini učinkujeta druga na drugo; funkcija frazema / paremije (kot metafore) torej ni zgolj dekorativna, pač pa strnjen sistem asociiranih občih mest, stereotipnih, klišejskih predstav (Juvan 1992).

Slovstvena folklorja je besedna umetnost *govorjenega jezika oz. narečij* (Stanonik 2001: 143–146); slovstvena folkloristika folklorna besedila obravnava kot preplet treh neločljivo povezanih in prepletenih ravnin: *teksta* (kar lahko grafično zapišemo), *konteksta* (okolščine, v katerih je besedilo posredovano) in *teksture* (načina, kako je folklorno besedilo oblikovano). Tekstura je lahko: *besedna*, ta se nanaša na oblikovanje z izborom besed, besednega reda, premege govora, stilnih figur, diskurzivnih signalov; ter *nebesedna* (*glasovna, neglasovna*), ki folklorno besedilo oblikuje z glasom (glasnost, način izgovora, intonacija, imitacija ...) in govorico telesa (gibi, mimiko) (podrobneje gl. Ivančič Kutin 2011: 39–49). Vse tri ravnine se dopolnjujejo, podpirajo in vplivajo druga na drugo ter skupaj sestavljajo t. i. folklorni dogodek (Dundes 1980). Teorija o folklornem dogodku temelji na dejstvu, da se slovstvena folklorja realizira z naravnim (govornim) tipom komunikacije, v živi interakciji med pripovedovalcem / govorcem / pevcem ter naslovnikom (sprejemalcem) (gl. Stanonik 2001: 141–142). Tudi če gre za dokaj stalno besedilo, sta tekstura in kontekst lahko bistvena za pomen/razumevanje besedila (Dundes 1965).

Na ravni vsakdanjega govornega posredovanja, npr. diskurza, ki ne sodi v umetnostno zvrst govornega besedila, zaseda izreka frazema/paremije/kratkega folklorne obrazca droben a učinkovit estetski/dramski/sporočilni insert. To so besedilne enote z velikim semantičnim potencialom (Grotjahn in Grzybek 2000). Upoštevajoč kontekst in teksturo je izreka take zveze v slovstveni folkloristiki definirana kot samostojni *folklorni trenutek*, lahko pa je sestavina drugih zvrsti folklornih besedil – folklorne pesmi in folklorne proze (Babič 2015: 14–16; 2019: 22). Ko je zveza del drugih folklornih besedil, soustvarja pripovedni slog, zato je sestavni del besedne teksture. Te oblike so še posebej v pripovednih besedilih zelo pogoste, saj se lahko nizajo druga za drugo. Govorec z njimi poskuša svoje sporočilo (govor/pripoved/trditev ...) podati tako, da čim bolj pritegne/animira/vzbudi zanimanje in pozornost naslovnika.⁷

⁷ Veliko frekvenco teh izrazov nazorno prikaže kratek odlomek ene izmed bovških variant pravljice *Pu sbiata, u Čaljouca mīsto* [Po svetu, v Celovcu mesto] (Bremenski godci, ATU 130), paremije podčrtane: /.../ Tukiš guonjo usak sojo štimo na use grlo, (da) se čajo kar pertrgato. So nardilo takbiš romouš, da so se rauborjo ustrašle, pstil fčierjo an lätiel, kajk so moglo gor pruoť boško. /.../ [/.../ Tako gonijo vsak svoj glas na vse grlo, da se hočejo kar pretrgati. So naredili tak hrup, da so se jih ravbarji ustrašili in sl lezeli, kolikor so mogli navzgor proti gozdu /.../] (RV2).

4 Etimologija in značilnosti leksema *rit* v slovenskem jeziku in v bovškem narečnem govoru

Žanrsko raznolikost ter glavne jezikovno-strukturne in pomenske značilnosti frazemov in paremij bom poskušala prikazati na gradivu z leksemsko sestavino *rit*, saj je bilo v bovškem narečnem govoru evidentiranih več kot 100 takih enot. Etimološka razlaga besede *rit* (Snoj 2003: 623) je naslednja:

rit ríti ž lat. 'podex, anus' (16. stol.), rítka, ríten, rítnica, rítenski. Enako je cslovan. rítъ 'rit', hrv. rít v enakem pomenu, strus. rítъ z domnevnim pomenom 'kopito' ali 'bedro', pom. řac 'rit', češ. řít v enakem pomenu. Pslovan. *rítъ je dalje sorodno z lit. rietas 'stegno, krača, stegnenica', let. riéta 'noga' in arm. eri, rod. ervoy 'pleče pri živalih', vse iz ide. *rēiti-, *rēito- 'pleče' (M. S. pri Be III, 183).

Enote s sestavino *rit*, *zadnjica*, *zadnja plat* je v luči kvalifikatorjev analizirala dialektologinja Vera Smole. Na podlagi gradiva, tj. 49 primerov iz zahodnodolenjskega govora Šentruperta, ki ga je primerjala s knjižnimi ustreznici, je ugotovila razhajanja:

»Do bistvenega razhoda med knjižnim jezikom in neknjižnimi različki je prišlo v času, ko je prvotno nevtralni leksem *rit* v knjižnem jeziku postal vulgaren. Nadomestni nevtralni leksem *zadnjica* že po svoji fonetično-morfološki zgradbi v večini frazemov leksema *rit* ni mogel zamenjati, posledica tega je bila, da se je raba nekaterih frazemov s to sestavino omejila, večina »preživelih« pa je dobila predznak *vulgarno* ali *nizko*. (Smole 2007: 299)

To ugotovitev podpira tudi bovško gradivo. Kot je razvidno iz etimološke razlage, ima beseda *rit* v slovenščini dva pomena 1) *zadnjica*, in 2) debelejši del nečesa, npr. snopa, jabolka, drevesa, kar se (lahko) ujema tudi s pomenom najdebelejši del noge (Smole 2007: 301). Beseda *rit* je bila prav tako kot beseda *zadnjica* v slovenščini prvič zapisana že v 16. stoletju v Dalmatinovem Registru (1584). Vitalnost besede se kaže v tvorbi njene obsežne besedne družine (Smole n. d. 301). V Slovarju slovenskega knjižnega jezika je beseda v obeh pomenih označena s kvalifikatorjem *vulgarno*:

rit ríti ž (ĩ ĩ)

1. vulg. *zadnjica*: imel je strgane hlače, da se mu je videla rit; voda mu je segala do riti; položiti si blazino pod rit; udariti po riti; vedno sta bila (skupaj) kot rit in srajca / po riti se je spustil po stopnicah
2. vulg. neznačajen, bojazljiv človek: ta rit je vse izdal; kaj se dogovarjaš z njim, ki je čisto navadna rit / kot psovka: molči, ti rit; ti rit domišljava; prekleta rit. (SSKJ)

Beseda je v bovškem narečnem govoru nevtralna beseda, ki imenuje ta del telesa; sopomenke, kot so npr. *zadnja plat*, *zadnjica*, *ta zadnja* v bovškem narečnem govoru sploh ne obstajajo; ekspresivno (ljubkovalno) konotacijo ima beseda *rita* in manjšalna oblika *ritca*: *Nə jej čukulade, rita débela! Ma ritce lih zə no piest.*

rit || ə:rt ri:tə; ri:tə ž – 1. rit: iti: ukò:u ri:tə tu wà:ržet > iti po daljši poti / miéte pùhno ə:rt usó:ya; 2. ekspr. zadnja, včasih tudi spodnja stran česa: wən_s tó:ya ló:nca nə muó:řəš nəli:t tu flà:ško, kər té:če pud ə:rt > pri prelivanju tekočina teče po zunanji strani posode. (Ivančič Kutin 2007: 85–86)

Kljub nevtralnosti poimenovanja je ta del telesa pripraven za tvorjenje najrazličnejših frazeoloških struktur zaradi njegove lege, funkcije, oblike, podobnosti V kontekstu frazeološke enote pa skupaj s celotnim sobesedilom prestopi iz nevtralnega v metaforični jezik!

Rit kot nevtralen leksem ali kot del frazema ali paremije se pojavlja v različnih žanrih slovstvene folklore, poleg folklornih obrazcev tudi v folklorni pesmi⁸ in v pripovedni folklori, npr. v zaključnih formulah pravljic.

Precejšen delež enot, ki jih pozna knjižni jezik, pozna tudi narečje (seveda z narečno fonetiko in leksiko), kar pokaže primerjava z gradivom, ki je vključena v *Kebrov Slovar slovenskih frazemov* (Keber 2003; Meterc 2020–); primeri (v kategoriji *frazemi* in *sestavina izrazov*), ki jih bovški govor ne pozna, so podčrtani:

Frazemi in pregovori s sestavino *rit*:

bíti kómu za rítjo, bítí kot rit in srájca, bítí tího kot rit, bítí v rítí, bfcniti kóga v rit, dáti [jít] kómu po rítí, dáti kómu brco [v rit], dáti kómu [êno] po rítí, dobíti brco [v rit], dobiti jih po rítí, dobíti žúlje na rítí, hodíti okóli rítí v váržet, hodíti okóli rítí v žêp, iméti mévlje v rítí, iméti sršene v rítí, íti [hudiču] v rit, íti okóli rítí v žêp, izprašíti kómu rit, kúzla skáče v rit kómu, lahkó me kúšnete na rit, lésti kómu v rit, lézenje v rit, naložíti [jít] kómu po rítí, okóli rítí v váržet, okóli rítí v žêp, píši me v rit, píšmevrit, po rítí bi biló tréba kóga, pójdi [hudiču, vrágu] v rit, práskati se po rítí, prítí okóli rítí v žêp, sprána rit, státi kómu za rítjo, súniti kóga v rit, svetíti se kot púmpeževa rit, temà kákor v rítí, vsè k rítí prinèsti kómu.

Baba pijana, rit prodana, Glava sivi, rit nori, Na rit, Od jeze rit raste, S polno ritjo je lahko sрати, Vsaka rit pride na svoj sekret, Za vsako rit raste palica, Za vsako rit se šiba najde.

Poleg nepodčrtanih bovški govor pozna še številne druge primere.

5 Kratka analiza gradiva

Bovške frazeološke enote s sestavino *rit*, so razvrščene v tri tabele glede na žanrsko skupino (glej prilogo v zadnjem delu članka): 1. pregovori, 2. frazemi; 3. primerjalni frazemi.

⁸ Npr. v folklorni pesmi Terzinka zgodaj vstala /.../ vsó črno rit je imela /.../ (Blažević idr. 2022: 50, 51), zagovorih: *Za te hude mozou, za ščirauc: Ti te hudi mozou, si un alboj ona? Teci ta na to dulinico, ki je den muž, ki an ma uaginj, an serje, an nima riti* (Palleti 1984: 140). Zaključna formula pravljice: *Meni so dali iz fngreta jesti, z rešeta piti pa z loparjem po riti, imam še zdaj graben na riti. Pol sem pa šel po svetu, sem pa pravil, kako se mi je godilo. Kdor govori, je norec, kdor posluša, je pa še bolj. Zdaj je pa konec* (Križnik 2019: 194; gl. tudi Kropelj Telban 2019: 20). O formativnem zaključevanju slovenskih pravljic gl. več v Stanonik 2023: 306–319.

T. i. somatični frazemi in paremije, ki vključujejo poimenovanje dela telesa, torej tudi *rit*, so v večini jezikov in njihovih narečjih zelo številni, saj so poimenovanja za telo del jedrnega besedja (Smole 2023: 139). Pomeni teh besednih zvez so motivirani s strani kognitivnih mehanizmov, kot so splošno sprejeto znanje ter konceptualne metafore in metonimije (Polanc 2020). Čeprav je leksem *rit* v rabi tudi za poimenovanje dela živalskega telesa, pa se v bovških enotah skoraj izključno pojavlja le kot del človeškega telesa, izjemi sta: *dielo mo grie ud rukie koj smola p̄aso ta ud rit̄* 'težko'; *Ma šuobe ku kurja ert* 'rdeče ustnice (od šminke)'. V bovškem govoru je bilo evidentiranih 107 enot, od tega 18 pregovorov ter 18 primerjalnih frazemov, kar kaže na izjemno bogato semantiko leksema *rit* v tem narečnem okolju.

Pregovori v prisposobi na kratko povzemajo neko splošno izkušnjo, posebna podvrsta so vremenska predvidevanja, kmetijska in zdravstvena napotila in so relativno stalne stavčne zveze (Babič 2015: 61–69). V bovškem gradivu gre največkrat za dvo- ali štiristavčne povedi, nekateri pregovori pa so zgolj enostavčni, izjemoma z elipso glagola. *Tejst_k zguodo ustaja, mo kruha ustaja, tejst_k dugo laži, se mo slama rit drži; Kar grlo p̄asa, rit n̄ fali.; Tie sit̄ se lohko z ritjo kriaga.; Jaga – r̄at naga.* Njihova pragmatična raba je v tesni povezavi z besedilnim in/ali situacijskim kontekstom, ki ga pregovor povzema, ocenjuje/parafrazira, in sicer z zelo raznolikimi funkcijami, npr. kot šaljiv/nevtralen komentar, svarilo, poduk, opozorilo, napotilo, predvidevanje ... Iz načina, kako je pregovor izrečen, lahko razberemo humor, očitek, svarilo, neodobravanje, napotek ... tj. govorčev odnos do situacije, stanja, dejanja, lastnosti, ki je predmet pregovora. Enako velja tudi za vse oblike frazemov. Pregovor je že sam po sebi metafora, torej z visoko stilno vrednostjo (več gl. Babič n. d.). Od stilnih sredstev so v bovških pregovorih s sestavino *rit* največkrat zastopani rime, ritem, včasih tudi personifikacija žariščnega leksema, vse skupaj npr. v enoti *Dokl̄ar je d̄amača muoka, ert dobro puoka; k_pride n̄ kpilo, glieda r̄at milo.*

Če so pregovori stalne stavčne strukture, ki so v besedilo umeščene vedno v (relativno!) enaki slovnični obliki, pa so frazemi vseh vrst (tudi primerjalni), povsem prilagojeni besednemu okolju (Meterc 2021: 59). Zato se lahko pojavijo v najrazličnejših (osebnih) glagolskih oblikah, z različnimi slovničnimi števili in v različnih slovničnih časih, naklonih in načinih. Zapis enote v slovnični obliki, v kateri je bila enota uporabljena v komunikaciji, ohranja pomemben del konteksta, ki ga iz prepisa v slovarski obliki ne bi bilo mogoče razbrati. V govorjenem diskurzu bovškega narečja le redko zasledimo rabo frazemov in paremij v nevtralni (nedoločni) obliki. Izjema so tisti primeri, ki se pojavljajo v kombinaciji z modalnim glagolom: *Tu muore iti prej ko slej zluodiurt* 'ni druge poti, kot da propade'. Iz osebne glagolske oblike lahko razberemo, na koga je zveza usmerjena: na (prvo- ali drugoosebnega) udeleženca diskurza ali na tretjo osebo ali tretje osebe, ki niso prisotne. Npr. pri frazeoloških enotah, ki hkrati vsebujejo sestavljene *iti, hudič* in *rit* lahko opazujemo različne slovnične strukture in pomenske motivacije: *Je šlo zluodiv̄r̄at* kot metaforični opis v pomenu 'nekaj je šlo

narobe, se je razblinilo, propadlo'; *Biež zluodivṛət!* kot psovka, kletvica; *Eh, zluodivṛət!* kot vzklík v jezi; *Biāš z_buogəm zluodivṛt* kot pozdrav in kletvica hkrati v pomenu odslovitve, zavrnitve.

Primerjalni frazemi⁹ izražajo podobnost med podstavo in podobo, ki sta povezani z veznikom *kot, kakor, ko* (bovško *ku, kuj, kajk*) (Dolinar idr. 1987: 114.), v bovškem gradivu se pojavlja tudi primerjalni veznik (*tako*) *da*, npr. *Gueri, dā niāma ne rit an ne glaue*. Na bovškem dokumentirani primerjalni frazemi imajo različne pomenske motivacije. Po opredelitvi Mihaele Koletnik (2020) izražajo: 1) osebnostne lastnosti človeka, npr. *Uket, dā b drek ta spuod rit pujādu*; 2) telesne lastnosti, značilnosti, videz, hibe, npr. *Ma rət zā /kajk ən kəznienk* 3) čustva, občutke, občutenja *Səm se ustrašu, dā m_je kar gače tu rət putāgnilo*; 4) vedenjske vzorce *Je ko dā_b mov sršiene tu ritā /gačəh*; 5) dejanja *Gueri, dā niāma ne rit an ne glaue*; 6) stanja, lastnosti *Zmuškəno ku wən_s kraulje ritā*.

Primerjalni frazemi kažejo odnos do življenjskih okoliščin, v katerih se nahajajo rojeni govorniki (Vrbinc in Vrbinc 2019: 70). V njih gre za pripisovanje lastnosti ene stvari kaki drugi stvari, pri čemer so nekateri etaloni skupni mnogim (nacionalnim itd.) skupnostim, obstajajo pa tudi taki, v katerih se kažejo posebnosti določenega naroda, jezika in/ali kulture (Kržišnik 2008: 39). V bovškem gradivu je mogoče najti tudi primere, ki niso evidentirani v knjižnem jeziku in drugih slovenskih narečjih.

6 Ugotovitve

Med najpogostejšimi frazemi in paremijami v bovškem gradivu so tiste z besedno sestavino *bog, hudič oz. zlodej, rit, nos in drek, glava*. Za prikaz žanrske raznolikosti ter glavnih jezikovno-strukturnih in pomenskih značilnosti so izbrani primeri s sestavino *rit*; leksem *rit* je v knjižnem jeziku z razvojem skozi čas pridobile ekspresivno konotacijo (v sodobnih slovarjih s kvalifikatorjem vulgarno), v bovškem narečnem govoru pa je to osnovna, stilno nezaznamovana beseda za poimenovanje tega dela telesa. Ta je glede na lego, funkcijo, obliko, podobnost, simboliko in še kaj zelo pripraven za tvorjenje najrazličnejših frazeoloških struktur; ko leksem skupaj s sobesedilom tvori frazem ali paremijo, prestopi iz nevtralnega v metaforični jezik. Precejšen delež enot, ki jih pozna knjižni jezik, pozna tudi bovški narečni govor (seveda z narečno fonetiko in leksiko). Somatične frazeološke enote so v večini jezikov in njihovih narečjih zelo številni, saj so tudi poimenovanja za telo del jedrnega besedja (Smole 2023: 139). Čeprav je leksem *rit* v rabi tudi kot del živalskega telesa, pa se v bovškem gradivu skoraj izključno pojavlja le kot del človeškega telesa.

⁹ Literarna teorija, ki primerjalne frazeme imenuje primere/komparacije pa tudi *podobje*, razlikuje več vrste (literarne) figure (gl. Pavlič 2010).

Velik nabor 107. frazeoloških enot s sestavino *rit* kaže na izjemno bogato semantiko tega leksema v bovškem narečnem govoru (gl. tabele v prilogi). Tako kot v splošnem tudi za bovške pregovore velja, da so stalne stavčne strukture, ki so v besedilo umeščene v (relativno) enaki slovnični obliki, medtem ko se frazemi vseh vrst (tudi primerjalni), povsem prilagajajo besednemu okolju (Meterc 2021: 59). Zato se lahko pojavijo v najrazličnejših (osebnih) glagolskih oblikah, z različnimi slovničnimi števili in v različnih slovničnih časih, naklonih in načinih. Besedilo/situacija, ki ga paremija povzema, ocenjuje oz. parafrazira, lahko razberemo raznolike pragmatične funkcije: šaljiv/nevtralen komentar, svarilo, poduk, opozorilo, napotilo, predvidevanje, očitek, svarilo, neodobravanje ... tj. govorčev odnos do povedanega/situacije/dejanja; k razumevanju pomena pripomore tudi načina izreke (npr. ton glasu, ponazoritev s kretnjo). Zapis enote v slovnični obliki, v kateri je bila enota uporabljena v komunikaciji, ohranja del konteksta, ki ga iz prepisa v slovarski obliki ne bi bilo mogoče razbrati, zato je tak prikaz gradiva lahko koristna podlaga za nadaljnje jezikoslovne, folkloristične in druge raziskave, ki se ukvarjajo z besedno (narečno) kulturo.

Zahvala

Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa *Etnološke, antropološke in folkloristične raziskave vsakdanjika* (P6-0088) ter projekta *Tradicionalne paremiološke enote v dialogu s sodobno rabo* (J6-2579).

Za zavzeto zapisovanje gradiva se zahvaljujem svoji ožji družini iz Bovca – sestri, očetu in pokojni mami; prav tako pa tudi teti in vsem drugim domačinom, ki so prispevali gradivo.

Viri in literatura

- Babič, Saša, 2011: Paremiologija na križišču. V: Simona Kranjc (ur.), *Meddisciplinarnost v slovenistiki*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (Obdobja, 30), 27–31.
- Babič, Saša, 2015: *Beseda ni konj. Estetska struktura slovenskih folklornih obrazcev*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789612547660>.
- Babič, Saša, 2019: Obravnava folklornih obrazcev v osnovnošolskih berilih in revijah. *Jezik in slovnstvo* 64/2, 19–30.
- Blažević, Marko; Ferlan, Darko; Haler, Miha; Šivic, Urša (ur.): *Kapelski pubje še tak popevamo*. Kapele: Kulturno društvo Kapele – ljudski pevci kapelski pubje.
- Dolar, Darko; Koren, Evald; Kos, Janko; Kralj, Lado; Orešnik, Janez; Žnideršič, Martin, 1987: *Literatura*. V: Kos, Janko; Dolinar, Ksenija (ur.), *Leksikoni Cankarjeve založbe*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Dundes, Alan, 1965: *The Study of Folklore*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Dundes, Alan, 1980: Texture, Text, and Context. *Interpreting Folklore*. Indiana: University Press, 20–32.
- Grotjahn, Rüdiger; Grzybek, Peter, 2000: Methodological remarks on statistical analyses in empirical paremiology. *Proverbium: Yearbook of International Proverb Scholarship* 17, 121–132.
- Ivančič Kutin, Barbara, 2007: *Slovar bovškega govora*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610503194>.

- Ivančič Kutin, Barbara, 2009: Sodelovanje domačinov pri pripravi narečnega slovarja (na primeru Slovarja bovškega govora). V: Smole, Vera (ur.), *Slovenska narečja med sistemom in rabo*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (Obdobja, 26), 269–276.
- Ivančič Kutin, Barbara, 2011: *Živa pripoved v zapisu. Kontekst, tekstura in prekodiranje pripovedi Tine Kravanja iz Bavšice*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789612543518>.
- Ivančič Kutin, Barbara, 2022: Paremiološko gradivo iz Zgornjega Posočja v dveh rokopisnih zbirkah. Elementi lokalnosti s poudarkom na kulturnospecifičnih folklornih obrazcih z lokalnimi antroponimi. *Slavistična revija* 70/3, 333–348.
- Jesenšek, Vida, 2013: Frazeologija nemškega jezika: slovensko-nemški kontrastivni in medkulturni vidiki. Predstavitev projekta. V: Jesenšek, Vida; Babič, Saša (ur.), *Več glav več ve. Frazeologija in paremiologija v slovarju in vsakdanji rabi*. Maribor, Ljubljana: Oddelek za germanistiko, Filozofska fakulteta univerze v Mariboru in Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU. 10–25.
- Juvan, Marko, 1992: Pesmi v stereofoniji: skica za medbesedilne figure. *Slavistična revija* 40, 43–59.
- Keber, Janez, 2015: *Slovar slovenskih frazemov*. Na spletu: <https://fran.si/192> (dostop 12. 1. 2024).
- Kenda-Jež, Karmen, 2011: Opis narečnega govora. V: Ivančič Kutin, Barbara, *Živa pripoved v zapisu. Kontekst, tekstura in prekodiranje pripovedi Tine Kravanja iz Bavšice*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789612543518>.
- Koletnik, Mihaela, Nikolovski, Gojko, 2020: Primerjalni frazemi z zoonimnimi sestavinami v prekmurskem narečju in makedonščini. *Slavia Centralis* 13/2, 83–99. DOI: <https://doi.org/10.18690/scn.13.2.83%E2%80%9399.2020>.
- Križnik, Gašper, 2019: *Sveti Coprijan. Pravljice, povedke in drugo pripovedno izročilo iz Motnika in okolice*, ur. Podbrežnik Vukmir, Breda; Kropelj Telban, Monika. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610504498>.
- Kropelj Telban, Monika, 2019: Križnik – Folklorist – samouk. V: Podbrežnik Vukmir, Breda; Kropelj Telban, Monika (ur.), *Sveti Coprijan. Pravljice, povedke in drugo pripovedno izročilo iz Motnika in okolice*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 13–21. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610504498>
- Krvina, Domen (ur.), 2014–: *Sprotni slovar slovenskega jezika*. Na spletu: <https://fran.si/132> (dostop 4. 1. 2024).
- Kržišnik, Erika 1994: Frazeologija kot izražanje v »podobah«. V: Križaj-Ortar, Martina; Bešter, Marja; Kržišnik, Erika (ur.), *Pouk slovenščine malo drugače*. Trzin: Different, 91–140.
- Kržišnik, Erika, 2008: Viri za kulturološko interpretacijo frazeoloških enot. *Jezik in slovstvo* 53/1, 33–47.
- Meterc, Matej, 2017: *Paremiološki optimum: Najbolj poznani in pogosti pregovori ter sorodne paremije v slovenščini*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610504153>.
- Meterc, Matej, 2020–: *Slovar pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov*. Na spletu: <https://fran.si/216> (dostop 11. 1. 2024).
- Meterc, Matej, 2021: Paremiologija v bazi znanja: o pregovorih in sorodnih izrazih. V: Ulčnik, Natalija (ur.), *Slovenščina na dlani* 3. Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba, 57–62.
- Palleti, Silvana, 1984: Samoobrambne besede, navade in verovanja v Reziji. *Traditiones* 13, 139–143.

- Pavlič, Darja, 2010: Pesniške, mentalne in druge podobe. *Primerjalna književnost* 33/3, 235–249.
- Pleteršnik, Maks, 2014: *Slovensko-nemški slovar*. Na spletu: <https://fran.si/136> (dostop 5. 2. 2024).
- Podbersič, Renato, 2007: *Čičke prekvantice z Goca. Folklorne obrabice z Golca v Slovenski Čičariji*. Koper: Libris.
- Poklač, Saša, 2004: Nekaj teoretičnih izhodišč o narečni frazeologiji. *Jezikoslovni zapiski* 10/1, 137–145.
- Polanc, Tea, 2020: *Ne vlečem vas za nos: kontrastivna analiza idiomov, osnovanih na delih telesa, z vidika kognitivnega jezikoslovja*. Magistrsko delo. Na spletu: <https://repozitorij.uni-lj.si/IzpisGradiva.php?lang=slv&id=121459> (dostop 2. 2. 2024).
- Rikard, Simeon, 1969: *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva na 8 jezika: hrvatsko-srpski, latinski, ruski, njemački, engleski, francuski, talijanski, španjolski*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Smole, Vera, 2007: Vprašanje kvalifikatorjev v slovenskih (frazeoloških) slovarjih knjižnega jezika in narečij (na primeru frazemov s sestavino rit, zadnjica, zadnja plat). V: Kržišnik, Erika; Eismann, Wolfgang (ur.), *Frazeologija v jezikoslovju in drugih vedah: Europhras Slovenija 2005*. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Oddelek za slovenistiko, 299–312.
- Smole, Vera, 2023: Pomen leksema oko kot sestavine frazema v slovenskem vzhodnodolenjskem govoru Šentruperta. *Jezik in slovstvo* 68/2, 137–158.
- Snoj, Marko, 2016–: *Slovenski etimološki slovar* 3. <https://fran.si/193> (dostop 12. 1. 2024).
- SSKJ: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja. Na spletu: <https://fran.si/133> (dostop 12. 1. 2014).
- Stanonik, Marija, 2001: *Teoretični oris slovstvene folklore*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. DOI: <https://doi.org/10.3986/9616358316>.
- Stanonik Marija, 2023: *Poetika slovenske slovstvene folklore. Besedna umetnost v koreninah*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610507659>.
- Vrbinc, Alenka; Vrbinc, Marjeta, 2019: Prepletenost kulture in jezika na zgledih angleških in slovenskih izlastnoimenskih frazemov. *Slavistična revija* 67/1, 69–85.

Rokopisni viri (RV)

- RV1: Dolenc, Janez, Dijaški arhiv Janeza Dolenca. Kopije hrani Arhiv Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU.
- RV2: *Pu sbiətə, u Cəljoucə miasto*. Zapisala Dana Ivančič po pripovedi mame Terezije Komac (1924–1980). Osebni arhiv Barbare Ivančič Kutin.

Spletni viri (SV)

- SV1: Register slovenske nesnovne dediščine, Bovški govor: <http://www.nesovnadediscina.si/sl/register/bovski-govor> (dostop 12. 1. 2024)
- SV2: Register slovenske nesnovne dediščine, Bovška slovstvena folklor: <http://www.nesovnadediscina.si/sl/register/bovska-slovstvena-folklor> (dostop 12. 1. 2024)

Ustni viri:

Domačini z Bovškega.

Priloga

Nabor paremij in (primerjalnih) frazemov s sestavino *rit* v bovškem govoru

Bovške frazeološke enote s sestavino *rit* so razvrščene v tri tabele glede na žanrske skupine: 1. pregovori, 2. frazemi; 3. primerjalni frazemi.

Gradivska priloga k članku

	Bovško v diskurzivni obliki¹⁰	Dobesedni knjižni prevod	Pomen / frazemska sopomenka
1.	<i>Dokl̥ar je d̥amača muoka, ert dobro puoka; k pride na kp̥ilo, glieda r̥at milo.</i>	Dokler je domača moka, rit dobro poka, ko pride na <i>kupilo</i> (= ko je treba moko kupiti), gleda rit milo.	Metaforičen komentar o času obilja in pomanjkanja (poosebitev).
2.	<i>Tejst k zguodo ustaja, mo kruha ustaja, tejs_t k_dugo laži, se mo slama rit drži.</i>	Kdor zgodaj vstaja, mu kruha ostaja, kdor dolgo leži, se mu slama riti drži.	<i>Brez dela ni jela.</i>
3.	<i>Kar grlo p̥asa, rit na fali.</i> Tudi varianta Č̥̃ te puj̃, te že posirje.	Kar grlo preide, riti ne zgreši. Če te poje, te že <i>poserje</i> (izloči z blatom).	Kar se zaužije, se tudi izloči. Tudi šaljiva »tolažba« otroku, ki se boji npr. teme.
4.	<i>Tejst k leti, na zdravi rit̃ sedi.</i>	Kdor teče (hitro hodi), na zdravi riti sedi.	(Hitro) gibanje je / odraža zdravje.
5.	<i>Tie sit̃ se lohno z ritjo kriaga.</i>	Siti se lahko z ritjo krega.	Kdor je premožen, si lahko privoščiti.
6.	<i>Klubasa ert n̥abasa, plienta jo ubrianta.</i>	Klobasa rit <i>nabasa</i> (napolni), polenta jo pa <i>obrenta</i> (odebeli).	Klobasa naredi človeka sitega (dá moč), poleta pa samo redi.
7.	<i>Č̃̃ stuop̃aš pl̃adr̃a ta na jez̃ak, pa z ritjo upliata.</i>	Če stopiš klepetulji na jezik, pa z ritjo opleta.	Nemogoče je prevzgojiti osebo; vedno je način, da se izrazi.
8.	<i>Buoh ma takob̃iš šibo tu ruoc̃oh, d̃a na usako ert paša.</i>	Bog ima tako šibo v rokah, da se na vsako rit prilega.	Vsakdo dobi ustrezno kazni; svarilo.
9.	<i>Z̃a usako r̃at rase paljca.</i>	Za vsako rit raste palica.	Vsakdo dobi ustrezno kazni, svarilo, poduk.
10.	<i>Ubrni se kuj č̃̃š, ert je zmierti tem zad.</i>	Obrni se kot hočeš, rit je vedno zadaj.	Zadeve so take, kakršne pač so, ne glede na interpretacijo / zorni kot.
11.	<i>Č̃̃ je na sb̃iat Lieñart l̃apu, lohno še usaka lĩna ert steljo dubuo.</i>	Če je na svetega Lenarta lepo, še vsaka lena rit steljo dobi.	Vremenski pregovor z besedno igro.
12. ab	<i>Svieta Nieža kur̃am ert opre.</i> <i>Ña svieto Niežo se kur̃m ert opre.</i>	Sveta Neža kuram rit odpre. Na sveto Nežo se kuram rit odpre.	O godu sv. Neže (21. 1.) kokoši začno nesti jajc po zimskem premoru.
13. ab	<i>Jaga – ert naga.</i> <i>Jaga – ert naga, puša na striel, ñjiva u pl̃biev.</i>	Jaga – rit naga. Jaga – rit naga, puška na strel, njiva v plevel.	Strasten lovec je slab gospodar.
14.	<i>Soude an ert je trieba skrita.</i>	Denar in rit je treba skriti.	O tem se ne govori / tega se ne razkazuje.

¹⁰ Narečni zapis je v poenostavljeni strokovni obliki z običajnimi znaki slovenske abecede z dodanim polglasnikom. Izgovor dvoustičnega zaokroženega *u* iz *v* in *l* je zapisan z *v*, dvoustični nezaokroženi pred zadnjimi samoglasniki, največkrat *a*, pa z *w*. Spajanje besed je označeno z znakom *_*. Priporniški *ȳ* je zapisan z znakom *g*.

15.	<i>Lies pukuonca, prsie tu rilc an baba tu ritə.</i>	Les (ko stoji) pokonci, prašič v rilcu in baba (ženska) v riti.	Pojasnilo, kje ima kdo/kaj največjo moč.
16.	<i>Ret je rət an rət ustane.</i>	Rit je rit in rit ostane.	Hinavec, človek s slabim značajem se nikoli ne spremeni.
17.	<i>Sniwanja so puhna ət spanja.</i>	Sanjanja so polna rit spanja.	Utujen človek spi, ne pa sanja. Če sanjaš, je spanja dovolj.
18.*	<i>Toja welja, tuoj je sviet, zə trompeto maš pa rət!</i>	Tvoja volja, tvoj je svet, za troben-to imaš pa rit.	Naredi pa po svoje, če že ne želiš upoštevati mojega nasveta; s cinično pripombo, kako lahko svoje (trmoglavo) mnenje ali ravnanje razglasiš drugim. * Paremija, ki po strukturi spominja na pregovor.

Tabela 1: Pregovori.

	Bovško v diskurzivni obliki	Dobesedni knjižni prevod	pomen
1.	<i>Je mislu, də buga zə rət drži.</i>	Je mislil, da boga za rit drži.	biti aroganten, vzvišen
2.	<i>A b red dwa konja z no ritjo jahu?</i>	Ali bi rad dva konja z eno ritjo jahal?	početi dve nezdružljivi stvari
3.	<i>Čə mə gluwe uzaməš, rt tə šenjkəm.</i>	Če mi glavo vzameš, ti rit podarim.	vzemi vse, če že vzameš večji /boljši /glavni del
4.	<i>Ne sed nə mrzlem, dubuoš uka tu rt!</i>	Ne sedi na mrzlem, dobiš volka v rit!	<i>Dobiti /imeti volka v riti</i> je narečni medicinski izraz za skeleč občutek v danki po sedenju na mrzlem.
5.	<i>Se je bau ritə.</i>	Se je bal riti.	bati se kazni, posledic za svoje dejanje
6.	<i>A te muorm zmiəri miet zə ritjo?</i>	Te moram vedno imeti za ritjo?	imeti nazor / zasledovalca
7.	<i>Kar z rukamə nəriedi, pa z ritjo pudere.</i>	Kar z rokami naredi, pa z ritjo podre.	biti neroden
8.	<i>Je čist nə ritə.</i>	Je povsem na riti.	biti v finančno v slabem položaju
9.	<i>Pu rit an pu glav dəwəlj ma usəga.</i>	Po riti in po glavi dovolj ima vsega.	imeti na pretek, več kot dovolj
10.	<i>Ga je muoru cbnit tu rt. Səm se muogla prov tu rət cəbnits, də səm se učila.</i>	Moral ga je brcniti v rit. Sem se morala prav v rit brcniti, da sem se učila.	prisiliti /dati komu grobo spodbudo, da kaj stori
11.	<i>Usak ga cabne tu rt.</i>	Vsak ga brcne v rit.	imeti nekoga zadosti, naveličati se koga / obmiti hrbet komu
12.	<i>So ga cəbil tu rət.</i>	So ga brcnili v rit.	odsloviti /dati odpoved komu
13.	<i>Je nucu cəbalo tu rət.</i>	Potreboval je brco v rit.	potrebovati (grobo) spodbudo k začetku dela /aktivnosti
14.	<i>Je dubiv cəbalo tu rət.</i>	Dobil je brco v rit.	biti odpuščen
15.	<i>Ga puozna tri pədilje tu rt.</i>	Ga pozna ga tri pedi v notranjost riti.	natanko vedeti kaj /kako nekdo razmišlja
16.	<i>Jo je kar nə rət wrglo!</i>	Jo je kar na rit wrglo.	biti zelo presenečen /šokiran
17.	<i>Šlo je vse zluodivrt.</i>	Je šlo vse vragu /zlodeju v rit.	propasti
18.	<i>Ma vsəga puhno rt.</i>	Ima polno rit.	biti razvajen; tudi biti premožen
19.	<i>Ga je mov puhno rt. So ga žie malo mielə.</i>	Ga je imel polno rit. So ga že malo imeli.	biti pijan biti že nekoliko okajeni
20.	<i>Mo grie səmu zə sojo rt.</i>	Mu gre samo za lastno rit.	biti sebičen, egoist

21.	<i>A t kure nesəjo? Ja, majo zlato rt.</i>	Ti kokoši nesejo? Ja, imajo zlato rit.	biti zadovoljen s kokošmi (konkretualen frazem, vezan na ozek kontekst)
22.	<i>Smo žlahta ud rit dā lahta.</i>	Smo žlahta od riti do komolca.	sorodniki brez tesnejših odnosov, ali sorodniki, ki so skregani med sabo
23.	<i>K sadəš riepo, se murəš pugladta ta pu ritə, dā buo dbila.</i>	Ko sadiš repo, se moraš pogladiti po (svoji) riti, da bo debela.	vraža
24.	<i>Sta šla ukov rit tu wəət.</i>	Sta šla okoli riti v žep.	iti po daljši poti; zakomplicirati pot do rešitve
25.	<i>Nima ritə (zə učenje).</i>	Nima riti (za učenje).	ne imeti potrpljenja za enolično sedeče delo, npr. učenje
26.	<i>Ga je gladu pu ritə.</i>	Ga je gladil po riti.	hvaliti koga, pritrjevati komu z namenom lastne koristi
27.	<i>Zmieri lieze tu rət tə psuokn.</i>	Vedno leze v rit ta visokim (pomembnejšem).	se prilizovati, biti narejeno prijazen z namenom koristi
28.	<i>Biež zluədi _v_ rət !</i>	Pojdi hudiči v rit.	kletvica, psovka, poslati koga v izničenje, propad
29.	<i>Je šlo zluodivrt use dielo.</i>	Je šlo zlodeju v rit vse (dosedanje) delo.	propasti
30.	<i>Tu je nĵəmo pišmevrt.</i>	To je njemu pišmevrit.	ne zanimati se za, ne ceniti koga/česa
31.	<i>A čəš dubit pu ritə?</i>	Hočeš dobiti po riti?	biti tepen, groznja
32.	<i>A buste žie uzignlə rət?</i>	Boste že dvignili rit?	1. oditi; 2. začeti delati
33.	<i>S təm pupirĵəjə lohno ədino rət ubriše.</i>	S tem papirjem lahko edino rit obriše.	dokaz brez vrednosti
34.	<i>Mat mo je use ta h rit prnesla.</i>	Mati mu je vse k riti prinesla.	imeti (preveliko) pomoč, biti nesamostojen
35.	<i>Se mo je rət triesla.</i>	Se mu je rit tresla.	bati se
36.	<i>Pazi, d_te kej nə zegrab zə rt!</i>	Pazi, da te kaj ne zagrabi za rit.	Šaljivo svarilo, če je koga strah, npr. iti sam nekam ponoči
37.	<i>Biež u rət s təm jamrənjəm.</i>	Pojdi v rit s tem tarnanjem.	zavrnitev
38.	<i>Pši _me_ u _rət.</i>	Piši me v rit (v rit me piši).	zavrnitev, psovka
39.	<i>Naj tu rət utakne!</i>	Naj (si nekaj) v rit vtakne.	zavrnitev
40.	<i>Ma autio rət an tətə – (=avtoritetə).</i>	Ima avto, rit in teto.	imeti avtoriteto, besedna igra
41.	<i>Ojej, zdej smo pa tu ritə.</i>	Ojej, zdaj smo pa v riti.	biti v težkem položaju
42.	<i>On je pa ries (na) rət.</i>	On je res (ena) rit.	biti hinavec, zmerljivka
43.	<i>Mo je ubrnu rət.</i>	Obrnil mu je rit.	ignorirati koga, obrniti se stran, pokazati hrbet
44.	<i>Mo muorəš use wən z rit putəgnitə.</i>	Mu moraš vse iz riti potegniti.	težko izvedeti /dobiti kaj od nekoga
45.	<i>Še rit ni ubrnila.</i>	Še riti ni obrnila.	ne pokazati nikakršnega zanimanja
46.	<i>Mo grie təžku ta ud ritə.</i>	Mu gre težko od riti.	biti skop
47.	<i>Niso dielələ druzga ku ret praskələ.</i>	Niso delali drugega, kot rit praskali.	lenariti
48.	<i>Klade vse pud (sojo) rət.</i>	Daje vse pod (svojo) rit.	varovati, skrivati svojo lastnino
49.	<i>Pazi, tie lonc teče pud rət.</i>	Pazi, ta lonc teče pod rit.	curek pri izlivanju tekočine teče po celotni zunanji strani posode

50.	<i>Tem nā ših̄tā greje rāt.</i>	V službi greje rit.	nič narediti, lenariti
51.	<i>Huodjo rāt zmrzawēt gore nā Kanin.</i>	Hodijo rit zmrzovat na Kanin.	po nepotrebnem se izpostavljati mrazu
52.	<i>A ne_b šla malo ritā slpindrāt wān?</i>	Ne bi šla riti zmigat ven?	iti na sprehod /na zrak se razgibat
53.	<i>Ne bā škudilo, čā_tuo rāt malo splindrāla.</i>	Ne bi škodovalo, če bi to rit malo zmigala (v pomenu shujšala)	shujšati
54.	<i>Tu je na liena rāt.</i>	To je ena lena rit.	biti len človek, lena oseba
55.	<i>Ah kabi, bžita, punucita tie bone, u rit jih busta miela.</i>	Ah, seveda, pojdita in porabita te bone, v riti jih bosta imela.	izrabiti ponujeno priložnost
56.	<i>Buzeranto an lejtrām ne smieš nkol ritā kōzātā.</i>	Buzerantu in lestvi ne smeš nikoli riti kazati.	biti obrnjen s hrbtom
57.	<i>Nāč mo ni trieba, ma rāt n pospraviti nā gorkem.</i>	Nič mu ni treba, ima rit na gorkem (toplem).	biti preskrbljen/ biti v ugodnih razmerah
58.	<i>A nā muorāš ānkol zā sojo ritjo pusprabta?</i>	Ali ne moreš nikoli za svojo ritjo pospraviti?	pospraviti za seboj
59.	<i>Eh, naj u rāt naj grie.</i>	Eh, v rit naj gre.	vzklik; = <i>Naj se gre solit.</i>
60.	<i>Nā jej čukulade, rita dēbela!</i>	Ne jej čokolade, rita debela!	poimenovanje z (ljubkovalnim) vzdevkom
61.	<i>On je z_miesta, je fina rāt.</i>	On je iz mesta, je fina rit.	biti vaje višjega standarda (glede na govorca)
62.	<i>B_j dau no čāz rāt, mulā, dā pride h_pamātā.</i>	Bi ji dal eno čez rit, smrkliji (najstnici), da pride k pameti.	udariti, spametovati koga
63.	<i>Wās cajt mā žie wezi zā ritjo.</i>	Ves čas mi že vozi za ritjo.	ne upoštevati varnostne razdalje pri vožnji
64.	<i>Biāš z_buogām zluodivārt!</i>	Pojdi zbogom zlodeju v rit!	psovka, zavrnitev in poslovilni pozdrav hkrati
65.	<i>Prāklieta rāt usrana!</i>	Prekleta rit usrana!	psovka
66.	<i>Sāmu še pavōvo pere tur rit ji manjka.</i>	Samo še pavovo pero v riti ji manjka.	biti pretirano okrašen, načičkan
67.	<i>Ne buom zdej kofe pila, mam žie tri tu ritā denās.</i>	Ne bom zdaj kave pila, imam že tri v riti danes.	zaužiti, imeti v sebi
68.	<i>Pazi de nā pojdaš pu ritā!</i>	Pazi, da ne pojdeš po riti!	pasti
69.	<i>Je blu strmu, je blu trieba iti pu ritā douskuos.</i>	Je bilo strmo, je bilo treba iti po riti navzdol.	premikati se z zadnjico po tleh
70.	<i>Je stisnu rāt, k_je blu trieba nāglas puviedātā.</i>	Je stisnil rit, ko je bilo treba naglas povedati.	umakniti se / ne nadaljevati aktivnosti zaradi strahu
71.	<i>Je ubljubu ārt an tričērt.</i>	Je obljubil rit in tričetrt.	preveč obljubiti / prazna obljuba

Tabela 2: Frazemi.

	Bovško v diskurzivni formi	Dobesedni knjižni prevod	Pomen
1.	<i>Diālo mo griā ud ruok, koj pāso smola ta ud ritā.</i>	Delo mu gre od rok kot psu smola od riti.	biti nezmožen, nesposoben za delo
2.	<i>Ma kuožo koj utruāška rt.</i>	Ima kožo kot otroška rit.	biti gladek
3.	<i>Ma guopc koj kraulja rāt.</i>	Ima gobec kot kravja rit.	govoriti grde, umazane stvari; jezikati, nevljudno odgovarjati
4.	<i>Ma rāt ku (krušna) pejč.</i>	Ima rit kot (krušna) peč.	velika zadnjica

5.	<i>Ma rət zə /kajk ən kəznienk</i>	Ima rit za / kolikor en kaznenik. ¹¹	zelo velika zadnjica
6.	<i>Sta koj rət an grbiaše.</i>	Sta kot rit in hlače.	vedno biti skupaj
7.	<i>Gueri, də niəma ne rit an ne glaue. Tu nima ne rit ne glawe.</i>	Govori (tako), da nima ne riti in ne glave. Ti nima ne riti ne glave.	ne imeti smisla/biti nerazumljivo, nepovezano
8.	<i>Je təma ku tu ritə.</i>	Je tema kot v riti.	biti zelo temno
9.	<i>Je uket, də b drek ta spuod rit pujədu.</i>	Požrešen (tako), da bi še drek izpd riti (komu/sebi) pojedel.	biti zelo požrešen, ješč
10.	<i>Ta srajca je, ku ta s_s kravlje ritə.</i>	Ta srajca je kot iz kravje riti.	zelo zmečkan
11.	<i>Je bla tiho ku rət.</i>	Je bila tiho kot rit.	nič reči, molčati
12.	<i>Je ko də_b mov sršiene tu ritə / gacəh.</i>	Je kot bi imel sršene v riti / spodnjicah.	biti nemiren, ne imeti obstanka
13.	<i>Je šu, ku d_b mo guriela rət.</i>	Je šel, kot da bi mu gorela rit.	zelo hitro iti/teči
14.	<i>Se je ubnašu, ku de buga ze rət / jajca drži.</i>	Se je obnašal, kot bi boga za rit / jajca držal.	biti vzvišen
15.	<i>Səm se ustrašu, də m_je kar gacə tu rət putəgnilo.</i>	Sem se (tako) ustrašil, da mi je kar gate v rit potegnilo.	zelo se prestrašiti
16.	<i>Ma ritce lih zə no piest.</i>	Ima ritke le za eno pest.	zelo majna zadnjica
17.	<i>Je snəga du ritə. Je snəga du ritə, če seiedəš nuotr.</i>	Snega je do riti. Snega je do riti, če sedeš vanj.	mera, kako visoko sega sneg
18.	<i>Ma šuobe ku kurja ərt.</i>	Ima ustnice kot kurja rit.	rdeče ustnice

Tabela 3: Primerjalni frazemi (primere/komparacije).

¹¹ V Pleteršnikovem slovarju je *kaznenik* opisan kot prostorninska mera (neka žitna mera: pol mernika ali četrt vagana). Na bovškem površinska mera, npr. njiva, velika en kaznenik. Informatorji so navajali različno površino (640 m², 250 m²); morda iz prvotnega pomena, koliko pridelka je dala ta površina.